

XITSONGA PAPILAHUNGU

DZIVAMUSOKO 2023

YI SEKETERIWE HI TIMALI HI:

science & innovation

Department:
Science and Innovation
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

YI FAMBISIWE HI:

LAVA KU TIRHIWEKE NA VONA:

ODITI YA SWITIRHISIWA SWA TINDZIMI KU SEKETELA TINDZIMINYINGI ETIYUNIVHESITHI TA TA AFRIKA-DZONGA

- Natalie Simon

Ririmi ri ya emahlweni ri va xihinga ndlela eka mfikelelo na ku humelela ka swichudeni eka swivandla swa dyondzo ya le henhla eAfrika-Dzonga. Leswi swi voniwile hi Ndzwawulo ya Tidyondzo ta le Henhla na Ndzetelo eka rimba ra vona ra pholisi ya ririmi leri nga pfuxetiwa. Rimba leri ra pholisi ri tshikelela nkoka wa ku hluvukissa vuvulavuri bya tindziminyingi eka swivandla swa dyondzo ya le henhla swa mfumo swa Afrika-Dzonga tanihi xiphemu xa matshalatshala lama yaka emahlweni yo susa swihinga eka mfikelelo na ku humelela eka dyondzo ya le henhla eka vuvulavuri bya tindziminyingi.

Ku tekiwile xiboho eka USAf-CoPAL xandla xa mutshamiwxitulu eka kholokiyamu eka rimba lerintshwa ra pholisi ya ririmi ra dyondzo ya le henhla, leyi khomiweke hi yunivhesithi ya Stellenbosch hi Ndzati 2021, leswaku South African Centre for Digital Language Resources (SADIaR) yi fanele ku endla oditi eka xiyenge hinkwaxo xa dyondzo ya le henhla ku kuma leswaku i switirhisiwa swihi leswi kumekaka eka swivandlanene ku tirhisa rimba lerintshwa ra pholisi hi ndlela leyi humelelaka.

Oditi leyi ya switirhisiwa swa ririmi yi lava ku kuma leswi swa ha lavekaka ku seketela ku tirhisiwa ka pholisi, ku vona leswi nga fikeleriwa, na ku kuma leswi nga averiwaka na sekithara. Hi nkarhi lowu fanaka, oditi yi kongomisa eka ku kuma swivutiso swa datha ya xiyimo xa le henhla, swivilelo na miehleketo leyi nga vaka kona leyi nga ta pfuna sekithara hi ku tirhisiwa ka rimba lerintshwa ra pholisi ya ririmi.

Mukongomisinkulu wa SADIaR na mutshamaxitulu wa CoPAL Phurofesa Langa Khumalo, u tiyisisa leswaku "ku vulavula tindziminyingi eka dyondzo ya le henhla swi ta vula ku fikelela swinene eka dyondzo, ku humelela ka swichudeni, nhlanganiso wa

vaaki, ku cinca na ku herisiwa ka vukoloni". U yise emahlweniaku: u xiya leswi landzelaka:

Ku dyondzisiwa hi ririmi ra manana i mfanelo ya ximunhu. Hambiswiritano, ku tirhisiwa ka rimba leri swi ta lava switirhisiwa swa nkoka. Leswi swi katsa tithekinoloji ta tindzimi to fana na vahleri va ririmi na vahlahlivi va mapeletelo, tithekinoloji ta tindzimi ta tidyondzo ta dyondzo na vuswikoti byo hlawuleka na vutshila byo seketela tindzimi to tala. Handle ka switirhisiwa leswi na ndlela ya leswaku swivandlanene swi hlanganisa switirhisiwa na ku avelana makungu na vutshila, rimba leri ri ta va leri nga sunguriwiki.

LESWI LAVAKA KU FIKELERİWA EKA ODITI

Tanihi xileriso xa DHET, SADIaR yi sungurile ku endla oditi ya switirhisiwa swa ririmi hi Hukuri 2022. Ntirhokulu wa ximfumo wa oditi wu sungurile hi ravuntlhanu ra ti 14 Hukuri eYunivhesiti ya Mpumalanga, ku landzelala Yunivhesiti ya Vaal (VUT) hi ti 22 Hukuri na Yunivhesiti ya Afrika-Dzonga ePitori hi ti 28 Hukuri. Mitirho yimbirhi yo ringeta oditi yi

HLAYA HI MAYELANA NA:

Oditi ya switirhisiwa swa tindzimi ku seketela tindziminyingi etiyunivhesithi ta ta Afrika-Dzonga

1

Phurofesa Tobie Van Dyk a joyina SADIaR

4

Write it: nonganoko wa mahala wa tindziminyingi ku ta seketela swichudeni hi matsalelo ma xiakhademiki

5

Ku pfuxeta ririmi na ndhavuko wa Xiphuthi

7

DH-IGNITE: Ku pfurhetela vutivi bya vanhu bya xidijitali eKwazulu-Natal

11

Valavisisi va SADIaR va khumba vutivi eka xikolo xa ximumu xa vutivi bya vanhu bya xidijitali

13

Valavisisi va SADIaR eka nhlengelletano ya 2022 ya ALASA

14

Dkd. Marais u hlawuriwile tanihi murhangeri wa vatirhi eka komiti ya SADIaR

16

Tihlanganise na hina:

humelerile hi Khotavuxika 2022 eka Yunivhesiti ya North-West na Yunivhesiti ya KwaZulu-Natal. Mitirho leyi yo ringeta yi vekile masungulo ya ku humesiwa ka oditi ya rixaka leyi nga eku endliweni sweswi.

Ku andlariwile xiviko xa oditi ya nkarhinyana eka kholokiyamu ya xandla Chanselara wa Usaf-CoPAL eka rimba lerintshwa ra pholisi ya ririmiswana dyondzo ya le henbla leri khomeriweke ePitori (1-2 N'wendzamhala 2022). Xiviko lexi xa nkarhinyana, xi amukeriwile eka kholokiyamu na ku tlhela ku kombisa leswi nga fikeleriwa hi oditi na tipulani ta 2023.

LESWI TIYUNIVHESITI TI SWI VULEKE HI ODITI LEYI

Chanselara wa VUT, Dan Kgwadi uri, "tindzimi ti fanele ku khomiwa ku ringana naswona hinkwato lita nkoka ku fana na tin'wana. I swa nkoka ku hluvukisa tindzimi, ku nga ri eka xiyimo xa yunivhesiti ntsena kambe na le ka xiyimo xa vaaki".

Ku engetela eka marito ya Phurofesa Kgwadi, phurofesa Maggie Linington, xandla xa mutshamaxitulu loyi a nga na vutihlamuleri byo dyondzisa na ku dyondza eVUT, u vurile leswaku mimpimanyeto ya nhungu leyi hlamsiweke eka rimba ra pholisi yi fanele ku ringanisiwa ku tirha tanihi swihlovo swa vutivi. "ku kondza hi endla sweswo, ku pfumaleka ka vululami eka timhaka ta tindzimi ku ta va kona. Ku engetela kwalaho, tindzimi i xiphemu xa vumunhu bya hina naswona loko hi xixima tindzimi ta hina, hi ta va hi xixima vumunhu bya hina".

"Xikongomelo xa oditi xi hlamsiweke kahle naswona swivutiso swo tala swi hlamsiweke. Oditi leyi yi hi nyikile nkarhi wo hoxa xandla eka ku humelela ka pholisi ya ririmiswana hi ku boxa switlhisiwa leswi hi nga ta swi lava ku tiyisisa ku tirhisiwa." Leri a ku ri vonelo leri kombisiweke hi nhloko ya xikolo xa Social Sciences

eYunivhesiti ya Mpumalanga, Phurofesa Calvin Gwandure.

Ttn. Jacob Thamaga, mutivi wa ririmiswana Sepedi na Mufambisi wa nkarhinyana wa yuniti ya nhluvukiso wa tindzimi ta Afrika eVUT u amukerile oditi, ku vona leswaku swi ta hi nkarhi wa nkoka loko VUT yi ri eku humeseni ka pholisi ya yona ya ririmiswana pfuxetiweke.

"Hi tsakile ku rhurhela ntirho lowu wa oditi tanihileswi wu nga ta kombisa nhluvukiso lowu endliweke hi kholichi eku nghaniseni ka tidyondzo ya ntumbuluko, masungulo ni swipimelo swa vutivi bya munhu". Ku vula phurofesa Zethu Nkosi, mutshamaxitulu wa kholichi ya sayense ya vanhu eUNISA.

I VA MANI VA FANELEKE KU NGHENELA?

Vufambisi, vatirhi na machudeni hinkwavo va amukelekile ku nghanela na leswaku mavonelo ya vona ya twiwa. Tiyunivhesithi ti tlhela ti khutaziwa ku tiyisisa masiku ya tona ya oditi na SADiLaR

TIPULANI TA KU HUMESIWA KA ODITI 2023

Lebogang Boemo, mufambisi wa phurojeke eka SADiLaR, u vula leswaku: "Hi ta ya emahlweni hi tihlanganisa na vufambisi, vatirhi na swichudeni eka tiyunivhesiti to hambana ku kuma vonelo ra nhluvuko lowu tiyunivhesiti ti wu endleke eka ku tirhisiwa ka rimba lerintshwa ra pholisi ya ririmiswana eka swivandla swa dyondzo ya le henbla. Sweswi hi le ku burisaneni na tiyunivhesiti hinkwato ku tiyisisa masiku ya oditi na tipulani ta oditi ta lembe ra 2023".

Tihlanganise na hina:

science & innovation

Department:
Science and Innovation
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SWIVUTISO SWA ODITI SWI NGA HUNDZISERIWA EKA:

Mnn. Lebogang Boemo (murhangeri wa phurojeke eka SADiLaR)
Yunivhesiti ya North-West
Email: languageaudit@sadilar.org
Riq.018 285 2788

Tihlanganise na hina:

PHUROFESA TOBIE VAN DYK A JOYINA SADILAR

- Natalie Simon

SADIaR yi tsakela ku tivisa ku thoriwa ka Phurofesa Tobie van Dyk, mutivi wa tindzimi wa matirhiselo loyi a xiximiwaka swinene ku suka eka Xikolo xa Tindzimi eYunivhesiti ya N'walungu-Vupeladyambu (NWU) eAfrika-Dzonga. Loko ku nga si va na ku thoriwa loku, Prof van Dyk a a ri Nhloko ya Senthara ya Matirhelo ya Tindzimi ya Dyondzo na Xiphurofexinali na Mulawuri wa Xikolo xa Tindzimi, havumbirhi bya vona eNWU.

"Ntokoto wa Phurofesa Van Dyk eka swa tindzimi na ku tiveka ka yena etikweni ni le matikweni ya le handle swina nkoka eka ku humelerisa xikongomelo xa SADIaR" ku vula Ttn. Juan Steyn, Murhangeri wa matirhelo ya SADIaR.

Phurofesa Tobie Van Dyk

ka kula na ku vonaka eka tindzimi ta rixaka tanahi leswi swinga rhumeriwa hi tiyunivhesithi ta Afrika-Dzonga ku seketela ndzawulo ya tidyondzo tale henbla na ndzetelo na oditi ya switirhisiwa swa ririm i eka tiyunivhesithi ta 26 ta ta le Afrika Dzonga.

Phr. Van Dyk uri "Ndzi tsakile swinene hi ku thoriwa tanahi leswi ku vumba na ku hluvukisa switirhisiwa swa tindzimi switirhisiwaka eka swiyimo swo hambanahambana na leswaku ku antswisa tindzimi swile kusuhi na mbilu ya mina na swona swi ndzi nyika nkateko wa ku tiyisa vuxaka lebyinga kona na ku tiyisa ku hlanganel a na ku endla vuxaka byintshwa".

Ku tshamiseka ka switirhisiwa swa ndzavisiso

Ku tatisa eka nseketelo lowu nga kona ku thoriwa na ku tlakusa vutivi eka switirhisiwa na matirhelo swi katsa na ku letela eka DH. Ku thoriwa ka Van Dyk ku ta tisa

Tihlanganise na hina:

Oditi ya switirhisiwa swa ririm i

Ku thoriwa loku ku ta sungula hi 1 Sunguti 2023 ku fika 31 N'wendzamhala 2023. Ntokoto wa yena wu ta tirhisiwa eka swiyenge swo tala. Leswi swi katsa na nseketelo wo sungula na oditi ya switirhisiwa swa ririm i ra rixaka. Phurojeke ley i vumbhoni bya leswaku ku nghenelela ka SADIaR

ntikelo na maendlelo yo anama eka switirhisiwa swa ndzavisiso. "Ku suka eka leswi hita tumbuluxa masungulo lamantshwa ya tindlela leti senthara yi nga tirhisaka vutshila bya ndzavisiso hi ndlela leyi nga na ku tirhisana na nkucetelo wa le henbla ku tlula modele wa khale wa swidyondzeki leswi hi endzeleke" ku vula Steyn.

Murhangeri nkulu wa SADiLaR, Phrf. Langa Khumalo tiyisisa leswi "ku tshamiseka ka switirhisiwa swa ndzavisiso ku fana na SADiLaR i

mhaka leyi karhataka leyi ya ka emahlweni eAfrika-Dzonga. Tanihi xiave xa ndlela ya switirhisiwa swa ndzavisiso eAfrika-Dzonga, hi boheka ku tiyisisa nkucetelo wo anama eka ntirho wa hina eka malembe ya ntlhanu lawa ya taka, leswi swi vula ku tisa vuswikoti na ntokoto lowu nga kona eka hina. Hi langutele ku hoxa xandla ka Prof van Dyk eka mhaka leyi."

WRITE IT: NONGONOKO WA MAHALA WA TINDZIMINYINGI KU TA SEKETELA SWICHUDENI HI MATSALELO MA XIAKHADEMIKI

- Natalie Simon

Tihlanganise na hina:

South African Centre for Digital Language Resources (SADiLaR) yi ya emahlweni na kungu ro pfuna swichudeni hi matsalelo ya xiakhademiki.

Mutirhisani wa SADiLaR, [Inter-institutional Centre for Language Development and Assessment \(ICELDA\)](#), va endlile nxaxamelo wa tivhidiyo leti vuriwaka Write it, ku dyondzisa swichudeni hi matsalelo lamanene ma xiakhademiki.

Matsalelo ma xiakhademiki i ndlela leyinene ya ku humeleta eka xiakhademiki, kambe ku swi endla hi ndlela leyinene a swi olovi. Leswi swi endleka ngopfu eka swichudeni lama dyondzaka hi ririm ra vumbirhi kumbe ra vunharhu. Swivandla swin'wana swi nyika mimojula eka vuleteri bya xiakhademiki na nseketelo wa matsalelo ma xiakhademiki, kambe a hi swichudeni hinkwaswo eAfrika-Dzonga leswi nga na ku fikelela eka tinxaka leti ta nseketelo.

Tivhidiyo leti nga na swikombiso swo olova na matirhelo hi tindzimi hinkwato ta 11 ta ximfumo ta Afrika-Dzonga na ririm ra swikoweto ta kumeka. Swichudeni swinga hlalela tivhidiyo eka chanele ya youtube ya SADIaR ya Write it.

Tat. Detlef Cloete loyi anga muleteri eka Akademia na khale ka mufambisi wa phurojeke eka ICELDA u vula leswaku ku hlawuriwa ka tinhlokohmaka na leswi nga endzeni swi fambisiwa hi ku twisia na vutivi bya nhluvukiso wa matsalelo ma xiakhademiki, xikan've na ndzavisiso wa misava hinkwayo.

Nongonoko wu katsa tinhlokohmaka ta 15, leti katsaka leti landzelaka:

- Nxopaxopo wa ntirho: ndlela yo twisia leswi ntirho lowu vekiweke wu swi lavaka eka wena.
- Manghenelo na mahetelelo: ndlela yo swi tsala.
- Swiendli swa mbulavulo/vuhlanganisi lebyi twisisekaka: ndlela yo kongomisa eka muhlayi wa wena hi ndlela leyi twisisekaka eka tsalwa.
- Rito, xiyimo na ku nghenelela: ndlela yo kombisa vulawuri eka tsalwa ra wena na ku katsa muhlayi wa wena.
- Nseketelo wa ku kongomisa: ndlela yo kongomisa hi ndlela leyinene; na
- Ku papalata ku yiva: ndlela yo hlanganisa na ku kongomisa swihlovo hi ndlela leyi u nga yiviki.

Tivhidiyo ti kumeka hi tindzimi ta ximfumo ta Afrika-Dzonga hambileswi ntlawa wa ICELDA wu teke na xiboho xo hlayisa mitirho na micingiriko hi Xinghezi.

Phrf. Tobie Van Dyk ku suka eNWU eka xikolo xa tindzimi, hitlhelo murhangeri wa ICELDA-SADIaR, u hlamusela leswaku swichudeni swi kombisile leswaku swi nga tsakela ku tsala na ku dyondza hi Xinghezi hi ku seketeriwa hi tindzimi ta le kaya. "Eka xiyimo lexi xichudeni xi tivaka rito leri tirhisiweke hi Xinghezi, kambe ku nga ri rito leri hi ririm ra manana, kumbe hi ndlela yo hambana, swiphephana swa mitirho na tivhidiyo swi fanele ku tirhisiwa tanahi ndlela yo pfuneta" ku vula phrf Van Dyk.

Khoso yi avanyisiwile hi mimojula ya 15, swichudeni swi tshuxekile ku hlawula ndlela leyi swi lavaka ku tirhisana na khoso ha yona. Hikwalaho, swichudeni swi nga tirhisa switirhisiwa ku sukela eku sunguleni ku ya fika emakumu kumbe swi dzikisa mianakanyo ntsena eka swiphemu leswi tikeriwaka eka swona.

"Hi na ku navela loku hlamarisaka eka nongonoko lowu tanahi ndlela yo seketela swichudeni swa Afrika-Dzonga hi ku tsala eka swa tidyondzo hi ririm ra manana." Ku vula Dok. Kristien Andrianatos, loyi a nga muleteri exikolweni xa tindzimi eNWU.

U tlhela a vula leswaku "Ku tirhisa Xinghezi xa swa tidyondzo na ku hetisisa mitirho leyi tsariweke eka dyondzo ya le henhla swa ha tika ngopfu eka lava sungulaka, naswona hi fanele ku tshemba leswaku "Write it" yi ta pfuna eka ndlela ya vona yo va vatsari lavanene,"

Ku kamberiwa na vulawuri byo nkoka

Dkd. Cloete u hlamusela leswaku

tanihi xiphemu xa xiyenge xa dizayini na nhluvukiso, ntlawa wa ICELDA wu tirhile na phrf. Kris Van de poel na Dkd. Marilize Pretorius ku suka eYunivhesithi ya Antwerp, Belgium, eku nyikeni ka nhundzu ya khoso.

ICELDA yi tlhele yi tirha na khamphani ya le Belgium leyi vuriwaka Interculturatu leyi nyikeke nseketelo eka matirhelo. "Hi tlhele hi kambela switirhisiwa eka swichudeni swa laha kaya eka sethara yo tsala na le ka tiwekixopo ta swichudeni leswi yisaka tidyondzo emahlweni, mbuyelo wu kahle swinene," ku vula phrf. Van Dyk

Ku fikelela hinkwavo

Swichudeni na valeteri va nga hlalela tivhidiyo eka channel ya SADiLaR eka youtube. Lava va lavaka ku fikelela khoso leyi heleleke kumbe lava lavaka nseketelo wun'wana wa sisiteme ya vufambisi bya vadyondzi va nga tihlanganisa na SADiLaR hi ku tirhisa info@sadilar.org

KU PFUXETA RIRIMI NA NDHAVUKO WA XIPHUTHI

- Natalie Simon

Ririmi na ndhavuko swa hlangana swinene. Ririmi ra munhu ri va ni nkucetelo eka mavonelo ya yena ya misava na ku vumba vutivi bya yena bya ndhavuko. Hi yona mhaka loko ririmi ri lahleka, hi lahlekeriwa hi swo tala. Dkd. Sheena na Dkd. Matthias Brenzinger va tirha eka phurojeke leyi seketeriwaka hi SADiLaR. Hi ku tirhisana na va vulavuri va ririmi ra Xiphuthi, ntlawa lowu ntsongo eLesotho na Afrika-Dzonga. A va tirhisana na vona ku vuyisela na ku pfuxeta ririmi ra Xiphuthi. Leswi swi endleka hi ku tirhisa minghingiriko yo hlaya, ku katsa na ku tirha na vaaki ku hluvukisa na ku humelerisa ti ndlela to tala ta ku tirhisa ririmi. Mhaka ya nkoka eka phurojeke leyi i ku nghenelela ka vaaki.

Tihlanganise na hina:

"Phurojeke leyi i ya ntirhisano exikarhi ka vativi va tindzimi na swirho swa vaaki." Ku vula Dkd. Shah. "Vaaki va vona phurojeke leyi tanihi hi ndlela leyi va nga yingisiwaka na ku hangalasiwa ka switori swa vona. Vatlhela va vona phurojeke leyi yi tlanga xiave xa nkoka eka minghingiriko ya vona yo pfuxeta ririmi."

Vanhu va phuthi: va khale na va sweswi

Ntlawa lowu i wo sungula exikarhi ka vanhu lava sunguleke ku vulavula ririm i ra Bantu ku fika eLesotho. Va hlanganile naku tekana na muganga wa vahloti lowu a wu huma eDzongeni wa Afrika lava tivekaki tanih San.

Rixaka ra Vaphuthi ri vumbiwile eku sunguleni ka lembe xidzana ra vu-19 naswona ri hlanganisiwe ehansi ka vurhangeri bya Hosi ya vona, Murena Moorosi loyi a dlayiweke enyimpini hi 1879. Endzhaku ka sweswo va vulavuri va ririm i hiku seketeriwa hi masocha ya ma-British, va hlule nyimpi naku rhangela Basotho lava vahariki vunyingi lebyi fumaka eLesotho.

Va ya emahlweni va honisiwa ngopfu hi mfumo wa Lesotho laha vanhu va hlongoriweke vatlhela va va ni mimbuyelo leyi nga tsakisiki eka dyondzo ya le hansi na nhlayo ya le hansi ya mitirho. Xiphuthi i ririm i leri nga ekhombyeni lerikulu leri vulavuriwaka hi vanhu va magidi nyana naswona vunyingi bya vavulavuri volava va tshama eLesotho. I ririm i leri nga kumekiki eka vumbiwa bya Lesotho hambi ku ri eka matsalwa ya ximfumo. Vavulavuri va ririm i leri va tsan'wiwile eka xiymo xa rixaka naswona ku tirhisiwa ka Xisuthu na Xinghezi ntsena hi swivandla swa mfumo swi kavanyeta ku fikelela vukorhokeri bya nkoka bya vaaki byo fana na dyondzo, mitirho, nkhathalelo wa rihanyo, vululami na vuhlaysieki.

Ku pfuxeta Xiphuthi

Kuna nhlangano lowu ya ka emahlweni endzeni ka vaPhuthi ku vuyisela ririm i na ndhavuko wa vona na ku endla leswaku wu tekeriwa enhlokweni hi mfumo wa Lesotho. Ku simekiwa ka

Xiphuthi tani hi xikombiso xa nkoka xa vutivi byo hlawuleka bya siPhuthi swikumile matimba eka khume ra malembe lawa yanga hundza hikokwalaho ka Libandla le Baphuthi, nhlangano wa ndhavuko lowu nga na matimba lama susumetaka eka mgingiriko yo tala leyi fambelanaka na siPhuthi.

Endzeni ka xiymo lexi laha Brenzinger na Shah va sunguleke ntirho hi 2016 ku tsala ririm i ra Xiphuthi, phurojeke leyi ngava na nseketelo ku suka eka Libandlale Baphuthi. Vativi va tindzimi lavambirhi endzhaku ka sweswo va hundzuke xiphemu xa ndyangu wa siphuthi. Phurojeke leyi yi hoxe xandla eka ku pfuxetiwa ka vukhongeri bya Xiphuthi na ndhavuko wa vona.

Dkd. Shah U vula leswaku "Ku na ku tsakela loku kulaka eka ririm i laha ku humelelaka vavulavuri vo tala lavantshwa, lava nga swirho swa vaaki va tlhela va vuyisela vuswikoti bya ririm i. Nkarhi wo tala i vanhu lavakulu, lava tekaka ririm i tani hi xikombiso xa nkoka xa vumunhu bya vona bya Xiphuthi."

Mimbuyelo ya phurojeke

Nhlengeleto wa khophasi ya swilo swo hambana hambana ya tirhekbedo ta Xiphuthi leti nga na mabulo, mimbulavurisano, mintsheketo ya vanhu, matimu ya nomu na switlhokovetselo, I xihlawulekisi xa phurojeke. Ti rhekhedo ta mpfumawulo na vhidiyo switsariwile, swi tlhela swi hundzuluxeriwa na ku tsariwa tinhlamuselo. Khophasi yi katsa tinhlokomhaka to hambana naswona yi katsa tirhekbedo ku suka eka nhlayo leyikulu ya swivulavuri ku suka eka tinxaka to

Tihlanganise na hina:

Tihlanganise na hina:

hambana na tindhawu ta ntivo-misava. Khophasi leyi yi fanele ku hetiwa hi 2024 naswona yi ta endliwa yi kumeka eka vuhlayselo bya SADiLaR.

Khophasi yi le ku endliweni ku tirha tanahi xitirhisiwa eka swirho swa vaaki xikan'we na swidyondzeki ku suka eka tidyondzo to hambana. Khophasi yi nyika vutivi ku nga ri eka vativi va tindzimi ntsena, kambe na van'wamatimu, vativi va ntivo-misava, na vativi va ndhavuko wa vanhu. Xa nkoka swinene, yi tlhela yi tirha tanahi xitsundzuxo xa ndhavuko na matimu eka swirho swa vaaki.

Ntlawa lowu wu tlhela wu tirha eka xihlamusela-marito xa tindzimi ta mune siphuthi, Xisuthu Xixhoza na Xinghezi. Xihlamuselo-marito xi ta va xa nkoka swinene eku hluvukiseni ka switirhisiwa swa dyondzo na swa rihanyo, hilaha swi hlamuseriweke hakona hi Dkd. Brenzinger:

Endzhaku ka Hukuri 19, 1879, hi rifu ra Murena Moorosi, Xiphuthi na ririm i ra vona va sungule ku tshikeleriwa hi matimba ivi endzhaku va tsan'wiwa eka xiyimo xa rixaka xa vuhos i bya Lesotho. Kambe sweswi switikomba onge ririm i ringa ha hatla ri hundzuka rin'wana ra tindzimi ta ximfumo tanahi xitirhisiwa xo dyondzisa eswikolweni swa le hansi. Eka nhluvukiso wa switirhisiwa swo dyondzisa na ku dyondza hi siPhuthi, xihlamusela-marito xa ririm i xa nkoka swinene.

Ku tirha hi ntirhisano na vaaki

Vavulavuri va ririm i a va tlanga xiave xa vumbirhi eka ndzavisiso wa ririm i, tanahi vativi va tindzimi kumbe vatsundzuxi. Loko leswi swi cinca hi mpimo wo karhi, Shah na Brenzinger va tshemba leswaku valavisisi a va fanelanga ku va na

vulawuri eka phurojeke, naswona a va fanelanga ku va va vuyeriwa lavakulu va phurojeke hi ku tirhisa ku kandziyisa na ku yi sa emahlweni ntirho wa munhu hi yexe. Filosofi ya vona leyi kongomisaka hi leswaku "vululami bya ntshamisano na ku humeleta ka vanhu" swi fanele ku va mimbuyelo ya phurojeke loko va tirha na miganga leyi nga le ku hlongoriweni. Hikwalaho ka xivangelo lexi, ndzetelo na ku nyikiwa matimba ka vavulavuri va Xiphuthi swi vumba xisekelo xa ntirho. Ntlawa wu fambisa ntirho lowu laha swirho swa vaaki swi leteriwa eka maendlelo na tithekiniki ta matsalwa ya ririm i naswona vativi va tindzimi va tirhisana na vaaki tanahi swirho leswi gingiritekaka swa libadla le baphuthi.

Dkd. Shah U endla swibumabumelo leswi landzelaka: Leswaku mimbuyelo yi va na nhlamuselo eka vativi va tindzimi na swirho swa vaaki, tiphurojeke ti fanele ku vana ntirhisano hakunene maendlelo yo hlanganelo eka matsalwa ya ririm i ya ndlandlamuxa swikumiwa swa sayense naswona hi nkarhi lowu fanaka ya endla leswaku swikumiwa swi fikeleleka na ku pfuna eka miganga. Hi ku seketela miganga ya tindzimi letintsongo ku fana na vavulavuri va SiPhuthi, hi nga nyika vanhu lava va nga hlongoriwa rito eku vuyiseni ka ku tixixima na ku tiviwa eka swiyimo swa rixaka. Hi sweswo, mitirho ya hina yi kongomisa eka ku kurisiwa ka tindzimi leswi hi swi tekaka swi ri rifuwo ra vanhu emisaveni hinkwayo.

science & innovation

Department:
Science and Innovation
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

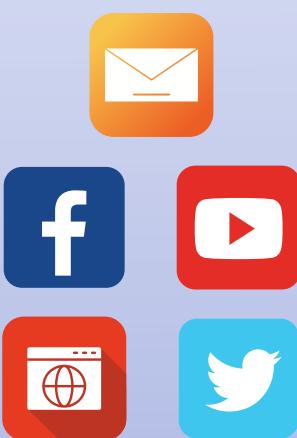
Sheena na valveri van'wana va Xiphuthi eka ntirho wa ndhavuko

Ku rhikhoda mbulavurisano na xivulavuri wa Xiphuthi ku suka eAfrika-Dzonga eka ntirho wa lembe na lembe wo tsundzuka Morena Moorosi eDaliwe base

Matthias u burisana hi marito ya Xiphuthi na swichudeni swa le nkoveni wa nambu wa Daliwe.

Tihlanganise na hina:

DH-IGNITE: KU PFURHETELA VUTIVI BYA VANHU BYA XIDIJITALI EKWAZULU-NATAL

- Natalie Simon

"Ku khoda hi swona xivindzi xa digital humanities (DH), loko u khoda hi R kumbe python, misava ya swilo leswi nga kotekiki ya ku pfulekela", ku vula Phurofesa Kevin Durrheim wa Yunivhesiti ya Joni eka ntirho wo sungula wa SADiLaR wa DH-IGNITE lowu nga humelela eUmhlanga, Kwazulu-Natal (KZN) hi Nhlangula lembe leri nga hundza.

Xikongomelo xa ntirho wa DH-IGNITE i ku aka vaaki lava nga ka matirhelo ya DH ku katsa na valavisi eAfrika-Dzonga ku dyondza ku khoda na ku tirhisa thekinoloji eka milavisiso na ku dyondzisa. Matshalatshala lawa i xilotlelo xa xileriso xa SADiLaR xa ku endla milavisiso na ku humelerisa vuswikoti bya DH.

"Ku va nonganoko lowu wa DH wu humelela ku fanele ku va ni kunghenelela lokukulu ka vanhu etikweni hi tlhelo ra dyondzo na mafambiselo," ku vula Phurofesa Langa Khumalo, mufambisinkulu wa SADiLaR. "Hi ku tirhisa tinhlengeletano leti ku ringeta ku hlanganisa swidyondzeki ku kurisa vuxaka na ku kurisa matirhelo eka xiyenge xa DH na sayense ya ntshamiseko."

DH-IGNITE i kungu lerintshwa ra nonganoko wa ESCALATOR ya SADiLaR. Kungu leri katsaka hinkwavo lava tirhaka eka xiyenge xa DH na sayense ya ntshamiseko eAfrika-Dzonga. Ntirho wa le KZN a ku ri wo sungula eka nxaxamelo wa mitirho leyi kunguhatiweke eAfrika-Dzonga hinkwayo. Wu kumekile wu endla ndlela leswaku yi va kona hi ku olova eka vatirhi na valavisi va tiyunivhesiti hinkwato ta 26 laha tikweni.

Anelda Van der Walt, mufambisi wa ESCALATOR, u vulavule hi mintlhotlho ley a va langutane na

yonahikwalaho ka ntungu wa covid-19. "ESCALATOR yi sungurile hi N'wendzamhala 2020 naswona a hi swi kotanga ku kuma vanhu ku ta sungula ku endla vuxaka. Ku endla vuxaka ku sukela eku sunguleni hi ku tirhisa tipulatifomo ta le ka inthanete a swi fani ni ku nghenela hi xiviri." Loko swipimelo swi herisiwile, ntlawa wa ESCALATOR wu sungule ku pulana nhlengengetano wa DH-IGNITE ku pfumelela lava ava endla DH ka inthanete va hlangana, kumbe lava tsakelaka ku nghenela hi xiviri.

Ku pfuriwile hi mimbulavulo yo hlaya leyi kombisaka hilaha swi nga swa nkoka hakona eka valavisi ku suka eka vutivi bya vanhu na sayense ya ntshamiseko ku nghenisa thekinoloji ya xidijitali eka ntirho wa vona. Noma Maphanga loyi a nga mufambisi wa phurojeke na mutsundzuxi wa sayense ya datha u nyikile mbulavulo eka xilaveko xo tshama u ri karhi u

Tihlanganise na hina:

famba na thekinoloji leyintshwa. U kombise ndlela leyi ku nga riki na un'we wa vapfhumba loyi a fambeke hi milenge a ya eka nhlengeletano lowu, va tirhise timovha kumbe mabazi, naswona ntiyiso hi leswaku a kuna varhumiwa lava tsaleke maphepha ni mikandziyiso ya vona hi voko, ematshan'wini ya sweswo va hlawule ku tirhisa switirhisiwa swa thekinoloji leswaku ntirho wu hatlisa ni ku antswa. "Ku dyondza switirhisiwa leswintshwa na tindlela ta ndzavisiso swi nga ha dya nkarhi eku sunguleni," "kambe swi ta ku tirhela eka nkarhi wo leha, ku antswisa khwalithi na ku tirha kahle ka ndzavisiso wa wena" ku vula Noma Maphanga.

Mimbulavulo yin'wana yi katsa ku twisisa milawu ya vulawuri bya datha yo fana na milawu ya FAIR (findable, accessible, interoperable and reusable) na CARE (collective benefit, authority to control, responsible, ethics). Ku tlhele ku vana mimbulavulo leyi kombisaka switirhisiwa leswi kumekaka eka ndzavisiso wa xidijitali na wa khomphyuta. Durrheim u nyikile mbulavulo a humesa kungu lerintswa eYunivhesiti ya Joni leri vitaniwaka ujmethlab ku seketela valavisi va vutivi bya vanhu na sayense ya ntshamiseko eka ku lavisia tindlela letintshwa.

Varhumiwa va phameriwile mimbulavulo ya le henhla eka

tiphurojeke to hambana ta DH, ku katsa na nkombiso wa vutlhokovetseri na phurojeke ya Voices of Mzansi ku nyika nkarhi eka vanhu ku nghenelela eka nhluvukiso wa thekinoloji hi tindzimi ta vona. Ku vile na mimbulavulo yi n'wana tanahi leswi xikongomelo xa ntirho a ku ngari ku dyondzisa vuswikoti byo khoda ntsena, kambe ku ri ku tivisa varhumiwa eka nxaxamelo wa swihlawulekisi swo dyondza vuswikoti lebyi nga kona ku ndlandlamuxa ndzavisiso wa vona na mitirho hi ku angarhela.

DH-IGNITE i xirhambo xo hlanganelo na ESCALATOR eka matirhelo ya sayense ya ntshamisano na vutivi bya vanhu na ku sungula endlelo ro tlakusa vutshila eka nhluvukiso wa forth industrial revolution. "Hi le ka yona ku ringana nkarhi wo leha" ku vula Van der Walt. "ESCALATOR na ku antswisiwa ka vutivi bya vanhu bya xidijitali i phurojeke ya malembe ya ntlhanu ku fika eka khume, naswona hi langutele ku famba hi riendzo leri na n'wina."

Endzela webusayiti ku kuma leswaku hi wihi nhlengeletano wa DH-IGNITE lowu nga kusuhi na wena.

Tihlanganise na hina:

VALAVISISI VA SADILAR VA KHUMBA VUTIVI EKA XIKOLO XA XIMUMU XA VUTIVI BYA VANHU BYA XIDIJITALI

- Lihle Sosibo

Valavisisi vanharhu ku suka eka SADiLaR (mnn. Mmasibidi Setaka, Ttn. Benito Trollip, na phrf. Menno Van Zaanen) vadyondzisile eka ntirho lowu a wu kunguhatiwile hi nhlangano wa Digital Humanities Association of Southern Africa (DHASA). Nhlengeletano lowu wa masiku manharhu, lowu sunguleke hi ti 31 Nhlangula ku fika siku ra 3 Hukuri 2022. Laha akuri na tidyondzo to hambanahambana leti katsaka tinhlokomhaka leti a ti fambelana na DH. Ntirho lowu a wu kongomise ngopfu eka machudeni ni valavisi lava nga ni ku tsakela eka DH.

Prof Menno van Zaanen na Franziska Pannach, havumbirhi bya vona i swirho swa komiti ya vulawuri bya DHASA, va vile na xiave lexikulu eku hleleni ka ntirho lowu khomiweke hi ku fambisana na khoniferense ya DH leyi hleriweke hi Yunivhesiti ya North-West. Ntirho lowu wu humelerile eHodela ya Riverside Sun eVanderbijlpark, Afrika-Dzonga.

DH i hlangano lowu endlaka ndzavisiso eka swa tidyondzo wu tirhana na switirhisiwa swa khomphyuta na maendlelo ya xidijitali eka vutivi bya vanhu, tanihu vutivi bya tindzimi, matsalwa, vuyimbeleri, matimu na filosofi. Hi ku kunguhata ntirho wo tani SADiLaR na DHASA ava kongomise eka ku antswisa eka DH eAfrika-Dzonga, leswi swahariki ehansi. SADiLaR yi aka ndhawu ya vatirhi leyi pfumelelaka valavisi leswaku va avelana vuxokoxoko vatlhela va burisana hi swiphiko na switshuxo leswi nga vaka kona.

Nhluvuko eka thekinoloji na ku kumeka ka datha ya vutivi bya vanhu swi endle leswaku ku va na nhluvukiso. Leswi a swi kongomisa eka ku vumba na ku hlamula swivutiso swintshwa leswi fambelanaka na vutivi bya vanhu. Vulavisi eka ndzawulo leyi byi katsa vutivi bya vanhu na tithekiniki ta xidijitali, swihlohloteriwa hi ku cinca lokulu

ka dijitali. DH yi nghena exikarhi ka vutivi bya vanhu na khomphyuta. Leswi swi yisa eka ntirhisano exikarhi ka swiyenge swa vativi va sayense lava hlanganisaka maendlelo yo tala, mandlelo yo xopaxopa nayo anakanyisa na ku kavanyetiwa ka maendlelo ya ndhavuko yo endla ndzavisiso wa sayense.

"Ntirho lowu wa kahle wa ku tivisa vadyondzi vo hambana hambana eka DH leyi kunga ndhawu yintshwa ya dyondzo eAfrika-Dzonga. Lava a va nghenerile eka ntirho lowu va tsakisiwile hi leswi matirhelo ma xidijitali ma nga fika naswona na swona va pfumela leswaku ku ta va na mbulavurisano ku ya emahlweni" ku vula mulavisiwa vutivi bya vanhu loyi a bumabumeriwile eka SADiLaR. Man. Mmn Sibidi Setaka.

Attendees and presenters at the Digital Humanities Summer School

Tihlanganise na hina:

Tlhava laha leswaku u hamba u kuma papilahungu ra hina

VALAVISI SI VA SADILAR EKA NHLENGELETANO YA 2022 YA ALASA

- Natalie Simon

Nhweti leyi hundzeke valavisi si va mune ku suka eka SADiLaR va nghenerile nhlengeletano wa matiko ya misava wa vu 23 wa lembe na lembe wa nhlangano wa tindzimi ta le dzongeni wa Afrika. Ntirho lowu wu hlieriwile hi nhlangano wa African Language Association of Southern Africa (ALASA) hi ku tirhisana na bodo ya tindzimi ya Pan South African, Ndzwawulo ya tidyondzo ta tindzimi ta Afrika na senthara ya tidyondzo ta le henhla ta vaaki va Afrika va xiyenge xa vutshila na vutivi bya vanhu eyunivhesiti ya Western Cape (UWC). Ku vulavuriwile hi nhlokomhaka leyinge "tindzimi ta xiAfrika leti tirhaka eka lembe xidzhana ra vu 21". Ntirho lowu wu humelerile ku suka hi ti 21 ku fika 24 Ndzati 2022 eStellenbosch.

Valavisi si va mune va SADiLaR lava nghanekala nhlengeletano ya ALASA 2022. Ku suka eximatsini ku ya exineneni: Andziswa Bukula, Roeweither Mabuya, Benito Trollip, Muzi Matfunjwa

Tihlanganise na hina:

Ku lemukisa hi ku hoxa xandla ka SADiLaR eka mhaka ley

Lava a va ri kona eka nhlengeletano ku katsa Roeweither Mabuya, Andiswa Bukula, Muzi Matfunjwa na Benito Trollip ku suka eka SADiLaR na swona va nyikile mbulavulo. Va lavisi si lava mune va vula leswaku nkoka wa vatirhi lava nghanekala tinhlengeletano wu tlula swinene ku humesa ndzavisiso.

"Eka tinhlengeletano ta muxaka lowu hi va ni nkarhi lowukulu wo vulavula na valavisi mayelana na leswi SADiLaR tanhi xitirhisiwa xa ndzavisiso wa rixaka xi swi endlaka, na leswi hi nga va endlelaka swona" ku vula Bukula, loyi anga mulavisi wa vutivi bya vanhu bya xidijitali eka xiXhosa. "Valavisi si va tsakela swinene ku kuma xirhambo xa hina, na hi laha

Tlhava laha leswaku u hamba u kuma papilahungu ra hina

Tihlanganise na hina:

va nga fikelelaka vuhlayselo bya hina ha kona na leswaku hi swihi swilo leswi nga kotekaka na nseketelo lowu kumekaka eka valavisi lava tsakelaka ku ndlandlamuxa ndzavisiso wa vona hi ku tirhisa switirhisiwa swa khompyuta.”

Matfunjwa u vulavurile hiku kambela ku tirha kahle ka xiphemu xa Siswati xa swihluvi swa mbulavulo, swiphiqo leswi xiyiweke ku suka eka marito lawa ya vuriwaka hi ndlela leyi nga hoxeka na swintshuxo leswi nga kotekaka ku antswisa mbulavulo. U xiyile ku tsakela ku suka eka valavisi van'wana eka ndlela leyi a tirhiseke switirhisiwa swa xidijitali ha yona eka nxopaxopo wa yena wa siswati, ku nga ririm ieri a hlawuleke eka rona tanihi mulavisiwa wa DH.

“Ku hlangana hi xiviri eka nhlengeletano, na ku yingisela valavisi va nyika mbulavulo I nkarhi lowunene wo kombisa ku yelana ka hina eka vulavisi eka ntirho lowu”, ku vula Trollip, Iweyi a tirhaka hi Afrikaans.

“Nhlengeletano wa ALASA wu vile na mimbulavulo yo tiya eka ntivo-ririm i wa forensiki, naswona ndzi hlangane na mulavisi eka UWC loyi a lavaka ku aka khophasi ya swiboho swo karhi swa khoto. Ndzi kumile leswi hi ku yingisela mbulavulo wa yena naswona hi hlanganile endzhaku tani hi leswi SADiLaR yi nga na vutshila byo n'wi pfuna”.

Ku tlanelga tindzimi ta xintu ta Afrika-Dzonga

Swa nkoka leswi ngava kona hi valavisi lava, a ku ri tiphurojeke leti nyikiweke

mayelana na tindzimi ta vona, ku nga ri na vukorhokeri bya vutoloki. “Leswi swi phyuphyisa miehleketo” ku vula Mabuya, loyi vutshila bya yena bya ndzavisiso ku nga xiZulu. “Nhlengeletano wa ALASA wu endlile xitatimende lexi nga erivaleni swinene xithlела xi va na matimba lexi seketelaka ku tlakusiwa na ku hluvukisiwa ka tindzimi ta hina ta xintu.”

Trollip hi un'wana loyi a nga va kona eka mimbulavulo yo hlaya hi tindzimi ta laha Afrika-Dzonga leti a nga ti vulavuriki. “Switsakisa ntsena ku hlalela vanhu va tiphofula hi tindzimi ta vona, Tanihi mulavisiwa ma-afrikaans ku tlhela ku va ririm i ra manana. Ndzi na ntsako hi nhlengeletano lowu hinkwalaho ko kota ku nyikela mbulavulo hi ririm i ra manana. Swa tsakisa ku vona mukhuva lowu wa maendlelo hi tindzimi ta hina ta ndzhavuko.”

Bukula u vula leswaku u tlhele a tlanelga swinene ku hambana ka swivulavuri na switiviso na nkoka wa le henhla wa switiviso hi ku angarhela. “minkandziyiso a yi sukela eka ley iya matsalwa na vutlhokovetseri ku ya eka ntivo-ririm i wa forensiki, ku ya eka ntirho wa xithekiniki na wa xibalo. A swi ri swinene ku yingisela switiviso hi tindzimi ta hina to hambana naswona nhlengeletano wa ntshamisano a wu ri kahle swinene ngopfu”.

“Ha hoyozela eka nhlengeletano ya kahle swinene, ley i tlheleke yi hleleka kahle”.

DKD. MARAIS U HLAWURIWILE TANIHI MURHANGERI WA VATIRHI EKA KOMITI YA SADILAR

- Natalie Simon

Komiti yo fambisa ya vulawuri eka SADiLaR yi tsakile ku tivisa ku hlawuriwa ka Dokodela Laurette Marais tanahi muyimeri wa tinodi ta SADiLaR eka komiti.

I mulavisi si eka Council for Scientific and Industrial Research (CSIR) na u tirhile tanahi mufambisi wa Speech Node ku sukela hi 2022. U nghenelerile eka ndzavisiso wa ririmi ra vanhu eka tekinoloji ku sukela hi 2009 na swona waha rhangela phurojeke leyi seketeriwaka hi timali hi SADiLaR ya nhluvukiso wa ririmi ra Xizulu. Ndzavisiso wa yena wu kongomisa eka ku tirhisiwa ka thekinoloji yo lulamisa mbulavulo na matsalwa eka nseketelo wa vuleteri na ku dyondza tindzimi ta Afrika-Dzonga.

Dkd. Laurette Marais, muyimeri wa tinodi ta SADiLaR eka komiti

Komiti leyi fambisaka yi katsa vanhu vo hlaya nyana, ku katsa na swidyondzeki na vaphakeri va timali lava nyikaka vulawuri bya micingiriko hinkwayo ya SADiLaR. Leswi swi katsa na ku veka milawu ya mafambiselo na ku pasisa milawu na nkunguhato lowu nyikaka matimba eka makunguhatelo. Komiti yi langutisa eka tirhelo na makunguhatelo hi vufambisi loko yi ri karhi yi tiyisisa vutihlamuleri eka matirhelo ya nhlangano hi ku vika na ku paluxa maendlelo.

u vula leswi:

Varhangeri va nhlangano wa SADiLaR va tiyimiserile ku endla ku cinca eka tindzimi ta Afrika-Dzonga. Ku nyika xileriso xa matlhelo yo tala xa SADiLaR, ku nga ku seketela ndzavisiso na nhluvukiso eka swiyenge swa thekinoloji ya ririmi na tidyondzo leti fambelanaka na ririmi eka vutivi bya vanhu na sayense ya ntshamisano. Swi lava tithekiniki to hambana ta vuswikoti na tindhawu ta ndzavisiso leti byariwaka eka vatirhi. Hi nkarhi lowu fanaka, vatirhi va tinyiketerile ku lava tindlela leti tirhaka kahle na leti nga ni ntirhisano ku fikelela swo tala swin'we. Ku tava ku xiximeka ku yimela vatirhi-kulorhi lava tirhaka hi matimba eka komiti.

Tihlanganise na hina:

Swirho swa komiti swita tirha malembe manharhu hi ku landza malunghiselelo ya tikontiraka lama ya ka emahlweni exikarhi ka ndzawulo ya sayense na vutumbuluxi na NWU. Dkd. Marais

